

С. Й. Кравчук*

ПРИЧИНИ ПОГЛИБЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Організована злочинність у сфері економіки залишається головним дестабілізуючим фактором соціального розвитку в Україні. Найбільш враженими економічною злочинністю залишаються сфери відносин у кредитно-фінансовій та банківській системах, зовнішньоекономічній діяльності, а також нафтогазозабезпеченні. Проблема боротьби зі злочинами в сфері економіки в останні роки досліджується науковцями-економістами та юристами. Зокрема, значна увага приділяється питанню економічної злочинності О. Користінін¹, Ю. Нікітіним², В. Огородником³, О. Романченко⁴, які в своїх наукових працях визначили основні механізми вчинення злочинів у сфері економіки та дали їм якісну характеристику.

У той же час не в повній мірі досліджувалось питання специфіки функціонування економічної злочинності в Україні, її негативного впливу на соціально-економічний стан нашої держави, не визначались заходи її протидії.

Враховуючи наявність значних обсягів “тіньового” виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг (за даними Міністерства економіки України на сьогодні майже 39 % всієї вартості товарів та послуг, які виробляються вітчизняними підприємницькими суб'єктами, є “тіньовими”), організована злочинність, що контролює значну частину економіки, загрожує національній безпеці. Посилення корупції сприяє до суб'єктивізації економічних процесів, змушуючи учасників ринкових відносин керуватися не об'єктивними економічними законами, що сприяють розвитку чесної конкурентної боротьби, а логікою виживання в умовах економічної війни.

Розкриваючи питання економічної злочинності, в цьому дослідженні не стверджується думка про залучення в господарські “тіньові” процеси всіх керівників підприємств України та державних службовців. Однак на прийняття найважливіших управлінських рішень все більший вплив роблять представники владних органів, що контролюють діяльність кримінальних структур. Працівник, що усвідомив злочинну дію, як правило, не буває навіть його організатором. По суті, він забезпечує реалізацію ідеальної сукупності злочинних дій єдиним наміром. Внаслідок цього такого працівника сліпо використовує його керівник для незаконного напрацювання йому значного капіталу.

Політична криза 2007 р. призвела до значних змін в українській економіці, викликавши різке підвищення цін майже на всі види продукції та товарів, що має тенденцію до посилення позицій “тіньового” сектора у вітчизняній економіці. На сьогодні відбувається злиття “тіньових” структур з раніше сформованими ринковими інститутами. Це забезпечує “тіньовим” структурам зростання їхніх конкурентних можливостей у різних секторах сучасної економіки.

Злиття легальних і “тіньових” економічних структур, а по суті подальше формування олігархічних кланів, безумовно, робить їх більше небезпечними, забезпечуючи досягнення цілей будь-якими затратами.

Відомо, що олігархи не зацікавлені в стихійному рості злочинності й навіть прагнуть стримувати такі процеси. Вони також здатні контролювати як “тіньовий”, так і легальний сектори економіки, не афішуючи при цьому свій вплив. Так, з 1996 р. по 2007 р. злочинність у цілому збільшилася лише на 67 %. У 2007 р. відмічається навіть зниження цих показників. Перехід до ринкових відносин привів до виникнення кон'юнктури цього

© Кравчук С. Й., 2008

* доцент кафедри права Хмельницького національного університету, кандидат юридичних наук

¹ Користін О. Сутність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом // Право України. — 2007. — № 5.

² Нікітін Ю. В. Криміногенний вплив на економічну безпеку як складову національної безпеки держави її попередження // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 3.

³ Орловская Н. А. Общеуголовная преступность с признаками организованности: состояние и проблемы противодействия // Одесский центр по изучению организованной преступности и коррупции. — 2007. — ноябрь.

⁴ Розовский Ю. В. Принципы изъятия сверхприбыли // Законодательство и экономика. — 1996. — № 9.

ринку. Вона передбачає оплату діяльності злочинних організацій, що контролюють “тіньові” ринки з метою отримання прибутків⁵.

Ієрархічна структура “тіньового” сектора має вигляд піраміди, в якій:

- на вершині знаходяться деякі корумповані службовці регіональної бюрократії, що впливають на функціонування економіки областей; працівники корпорацій і торговельних фірм, державних й акціонерних підприємств, представники регіональних банків або філій банків, що контролюють діяльність “тіньових” структур у своїх організаціях; деякі корумповані працівники правоохоронних органів і кримінальні авторитети;

- у центрі перебувають впливові представники тих соціальних груп, які раніше очолювали владні структури, а також окремі підприємці;

- в основі піраміди знаходиться значна частина фахівців, представників трудових колективів підприємств усіх форм власності, оплата праці й послуг яких залежить від діяльності “тіньових” структур.

Надприбутки і складність організації створення незаконного бізнесу потребують узгодження корисливих особистих і групових інтересів, створення злочинних організацій за участю корумпованих службовців.

Якості особистості злочинців-службовців набувають у цих умовах особливого значення. Особливості психологічних якостей керівників організованих структур проявляються насамперед у наявності психології особливої категорії людей, яким усе дозволено. Ступінь їхньої суспільної небезпеки дуже великий. Як правило, вони мають дуже високий рівень матеріальної забезпеченості та певний легальний статус.

Відмова держави від участі в розподілі ренти й вилучення до бюджету частини надприбутку веде до концентрації економічних ресурсів у приватних монополіях. Такі процеси, як правило, супроводжуються зубожінням населення, соціальним розшаруванням і криміналізацією господарських відносин.

У свою чергу, надмірне примусове регулювання і призначення певних рівнів процентних ставок і цін створює дефіцит фінансових і товарних ресурсів. Ці ресурси стають підставою для їхнього перерозподілу в сферу “тіньового” ринку для реалізації за цінами, які значно перевищують середні, що на сьогодні відбувається в Україні у сфері будівництва житла.

В економічно стабільних країнах держава жорстко контролює джерела надприбутку. Так, у французькому законодавстві встановлено визнання договору купівлі-продажу недійсним у випадку перевищення ціни над реальною вартістю при продажі за 7/12.

В економічній теорії надприбуток отожднюється з рентою. Економіко-правові аспекти вилучення й розподілу надприбутку в суспільстві повинні регламентувати господарський, податковий, митний кодекси України й інші нормативні акти. На жаль, практика вилучення й розподілу ренти в Україні часто не відповідає економічній теорії та нормативно-правовим актам. Вона залишається поза межами вимог економічної ефективності, в основі якої знаходиться рівень продуктивності праці й використання нової техніки. Так, російський науковець Ю. В. Розовський, аналізуючи принципи контролю над розподілом надприбутку, пише: “Рента — це дохід, отриманий без матеріальних і трудових витрат. Рента як незароблена частина прибутку (надприбуток) виникає при експлуатації природних ресурсів, здійсненні різних видів діяльності, розподіл й передачі майна (торгівля, оренда, спадщина й ін.). Прибуток будь-якого підприємства, незалежно від видів діяльності й джерела його одержання, що істотно перевищує середній рівень процентної ставки по банківських кредитах, об’єктивно є рентою. Межа між прибутком і рентою (надприбутком) повинна регулярно визначатися Міністерством економіки за затвердженою методикою на основі об’єктивного макроекономічного показника — середнього рівня банківської процентної ставки”⁶.

Такі підходи актуальні, на думку Ю. В. Розовського, і при аналізі умов виникнення ренти від “тіньової” економічної діяльності, що має кримінальний характер, інакше — кримінальної ренти⁷. Законодавча заборона не усуває такої діяльності. Проблеми полягають в її виявленні й визначенні масштабів надприбутків, які приховуються від податкових служб.

⁵ Орловская Н. А. Указ. работа. — С. 3.

⁶ Розовский Ю. В. Указ. работа. — С. 47.

⁷ Романченко О. Відмивання брудних грошей як злочин // Вісник Національного банку України. — 2003. — № 9. — С. 38.

В Україні під впливом процесів поділу праці сформувалися у економічних регіони (Центральний, Південно-Східний, Південний і Західний), що відрізняються один від одного стійкими соціально-економічними характеристиками. Їхні особливості відображаються в структурі “тіньового” сектора економіки, мотивах рентоорієнтованої діяльності олігархічних структур.

Зокрема, Центральний (входить м. Київ та оточуючі регіони) відрізняється від інших високою щільністю міського населення, розвинутою мережею транспортних комунікацій, концентрацією підприємств обробної промисловості, високим рівнем міграції населення, міжгалузевими й міжрегіональними зв'язками. Тут активно проходять процеси приватизації державної й муніципальної власності, відмічається значна концентрація капіталів, кредитно-фінансових установ, у тому числі комерційних банків. Тому в структурі організованої злочинності цього регіону переважали великі шахрайські афери із грошовими внесками населення, створення фіктивних комерційних структур для легалізації кримінального капіталу, присвоєння банківських коштів за підробленими розрахунковими документами.

Наявність міністерських структур, розвинутої мережі приватної торгівлі, ринку житла, нерухомості й інших комерційних структур створює сприятливі умови для ефективного використання капіталу, можливості швидкого його обігу. Це підвищує інтерес кримінальних структур до регіону, у якому відбувається активне зрощування економічної й загальнокримінальної злочинності, виникає між ними боротьба за сфери впливу.

Південний економічний регіон характеризується наявністю портів, митниць та приватних торговельних структур. Тому в цьому регіоні активно діють організовані злочинні угруповання, що впливають на формування цінової політики в Україні.

Найбільш злочинним на сьогодні залишається Південно-Східний регіон, до якого належать Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Харківська та Миколаївська області. В цьому економічному регіоні з потужними запасами вугілля та руди, розвинутою промисловістю по їхній переробці організовані злочинні формування спеціалізуються на контрабанді та шахрайських бартерних угодах.

У Західному економічному регіоні кримінальні процеси найбільшою мірою торкнулися таких галузей економіки, як виробництво, переробка й реалізація продовольчих товарів (особливо зерна, спирту, цукру), паливно-енергетичного комплексу у частині транспортування й реалізації нафтопродуктів, електроенергетики, деревообробної промисловості.

Виділяючи найбільш типові відмінності соціально-економічної характеристики того або іншого регіону України, можна із упевненістю констатувати вплив їх на спрямованість і структуру організованої злочинності.

У сучасних умовах стабільність й економічна безпека істотно залежать від рівня злочинності. Одержання злочинними організаціями кримінальної ренти свідчить про наявність необхідних і достатніх умов для відтворення їхньої діяльності на певній території, підприємстві (тобто про наявність достатніх коштів для залучення нових службових осіб, надання хабарів чиновникам, створення власних служб безпеки, здатних проводити розвідувальну й контррозвідувальну діяльність, що відповідає способу життя їх керівників й т. п.). Показник надприбутку не може бути критерієм здійснення злочинного діяння ні окремою особою, ні групою осіб. Будучи метою, що визначає мотиви діяльності лідерів злочинних організацій, незаконне отримання надприбутку стає для правоохоронних органів індикатором характеристики стану такого явища, як злочинність, свідчить про її економічний потенціал й умови, що сприяють діяльності “тіньових” структур.

Безумовно, для відстеження діяльності злочинних організацій по отриманню надприбутків необхідно використовувати інформацію різних джерел, у тому числі зі спеціалізованих комерційних видань, органів статистики, оперативні дані й т. д.

Індикаторами наявності “тіньової” діяльності для правоохоронних органів можуть служити деякі офіційні показники, наприклад, низька заробітна плата та значні витрати населення для придбання товарів, одержання послуг та виконаних робіт, реалізація продукції через посередників за низькими цінами, низькі податкові надходження, регулярна реалізація договорів на значні суми коштів із невеликими фірмами, високий рівень споживання електроенергії підприємницькими структурами, що виготовлять товари при низьких обсягах їх реалізації і т. і.

Перелік індикаторів “тіньової” діяльності свідчить про те, що в розподілі доходів активну участь беруть малі підприємства, які є інструментом політики олігархічних структур по “перекачуванню” фінансових коштів, їх відмиванню і т. п.

Критерієм юридичної оцінки дій, пов’язаних з одержанням кримінальної ренти, є норми конституційної, цивільної, господарської, кримінальної й іншої галузей права. Саме їхні порушення можуть бути підставою для початку розслідування.

Встановити факт латентного злочину досить складно, тим більше, якщо він вчинений організованою злочинною групою. А саме такими і є більшість економічних злочинів. З огляду на це, на думку автора, необхідно здійснити наступний комплекс організаційно-економічних і правоохоронних заходів:

- визначити за допомогою економічного аналізу найбільш прибуткові підприємства, які забезпечують політичну й економічну міцність злочинного співтовариства;
- відстежити можливі мету і результати діяльності злочинних організацій по отриманню надприбутків;
- забезпечити, з урахуванням результатів проведеного аналізу, перевагу факторів правопорядку для захисту найважливіших підприємств, безпеці яких загрожують злочинні організації;
- проаналізувати, при підтвердженні версії наявності злочинної організації, структуру підприємства, встановити особистості злочинців і їхні ролі в ньому;
- провести розслідування виявлених злочинів, повернути контроль над підприємством законному власникові.

Внаслідок обмеженості кола осіб, що контролюють джерела надприбутків, можливості їхнього виявлення зростають. Правоохоронні органи повинні нав’язати кримінальним структурам оборонну тактику. Це буде сприяти витисненню представників злочинних організацій з легального ринку в “тінь”, зменшить їхні можливості для одержання незаконних надприбутків. Звужуючи сферу діяльності злочинних організацій економічними, правовими й силовими методами, необхідно нав’язати їм умови для відмови від легальної комерційної діяльності. Ця тактика призведе до стагнації злочинних організацій, звуження сфер їхньої діяльності та зменшення економічної міцності.

Подібні заходи дозволять використати значну частину створеної в суспільстві ренти на реалізацію соціально-економічних програм, розвиток фундаментальних наукових досліджень і малого підприємництва.

Принципово важливо забезпечити контроль держави за діяльністю “тіньових” структур, що діють на стратегічно важливих для економіки країни підприємствах. Це є найважливішою умовою ослаблення впливу “тіньових” структур на економіку України в цілому.

Безумовно, надія на такі зміни досить незначна. На сьогодні економічна і соціальна політика в Україні включає в себе досить складну систему податків, платежів, пільг, допомог, дотацій і таке інше. Не ставлячи під загрозу основні цінності, неможливо обмежити втручання у цю систему. Відміна загального замороження цін у 1992 р. означало таке втручання. Подібний метод може застосовуватися щодо менш важливих інститутів, у яких можуть здійснюватись зловживання, проте практика та напрацювання ряду країн Європи вказує на необхідність створення в Україні порядку з різноманітними видами регулювання.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою права
Хмельницького національного університету
(протокол № 8 від 29 грудня 2007 року)*

